

प्रिय बाई,
बार्बियानाची शाळा

कजा कजा मरु प्रकाशन

प्रिय बाई, मूळ इटालियनवरून केलेल्या इंग्रजी भाषांतराचा मराठी अनुवाद
सुधा कुलकर्णी

© स्कुओला दि बारबियाना १९६९

Letter to a Teacher © रँडम हाउस १९७०

प्रिय बाई © सुधा कुलकर्णी

प्रिय बाई, हे पुस्तक प्रथम १९७९ या वर्षी प्रास-ग्रंथालीने प्रकाशित केले
होते.

पुनर्प्रकाशन - जुलै २००४

प्रकाशक

कजा कजा मरू प्रकाशन
द्वारा गरवारे बालभवन,
सारसबागेसमोर,
पुणे ४११ ००२
फोन : (०२०) २४४४२१०९

मुद्रक

मुद्रा
३८३ नारायण पेठ,
पुणे ४११ ०३०

किंमत

रुपये ५०/-

पत्र खरं तर –

हें पुस्तक शिक्षकांसाठी नाही, तर पालकांसाठी लिहिलेलं आहे. त्यांनी संघटित व्हावं म्हणून दिलेली ही हांक आहे.

एकदम वाटेल हें सगळं एकाच मुलानं लिहिलेलं आहे. प्रत्यक्षांत बार्बियानाच्या शाळेंतल्या आम्हीं आठ मुलांनी मिळून हें लिहिलं. शिवाय एव्हांना कामाला लागलेल्या आमच्या सोबत्यांनी दर रविवारी आम्हांला मदत केली.

पहिल्यांदा आभार फादर मिलानींचे. त्यांनीं आम्हांला तयार केलं, लिहायचे नियम शिकवले आणि आमच्या कामावर देखरेख ठेवली. नंतर कैक मित्रमंडळी. ह्यांनीं नानाप्रकारें मदत केली : पालकमंडळींच्यामुळं लिखाणांत सोपेपणा आला. सचिव, शिक्षक, पर्यवेक्षक, मुख्य शिक्षक, शिक्षणखात्याचे आणि सेंट्रल इन्स्टिट्यूट ऑफ स्टॅटिस्टिक्सचे अधिकारी, पाद्री-आंकडेवारी गोळा करायला ह्या सगळ्यांची मदत झाली.

श्रमिक संघटनांचे पदाधिकारी, पत्रकार, कारभारी मंडळी, इतिहासकार, संख्याशास्त्रज्ञ, न्यायाधीश – ह्यांनींसुद्धां नानाप्रकारची माहिती पुरवली.

मजकूर

माझं काम पोस्टमनचं	७
पूर्वार्ध	१५
सक्तीच्या शाळांनीं विद्यार्थ्यांना नापास करतां कामां नये	
प्रिय बाई	१७
डोंगरी लोक	१८
शहरांतली मुलं	२३
परीक्षा	२९
नवीन माध्यमिक शाळा	४०
आंकडेवारी	४३
जन्मतःच वेगळे?	६७
हें तुमच्यावर होतं	६९
निवड कांहींना सोईस्कर	७६
स्वामी	८०
निवडपद्धतीनं आपलं ध्येय गांठलं आहे	८४
तुम्हीं कुणासाठीं शिकवतां आहांत?	८७
आम्हीं ह्या सुधारणा सुचवतो	९१
१. नापास करूं नका	९१
२. पूर्णवेळ शिकवणं	९४
पूर्णवेळ काम आणि कुटुंब	९७
पूर्णवेळ आणि संघटनेचा हक्क	९८
पूर्णवेळ कोण शिकवेल?	१००
पूर्णवेळ आणि विषय	१०३
३. ध्येय	१०५

उत्तरार्ध	१११
माजिस्त्रालेमधें तुम्हीं पण नापास होतां, पण....	
इंग्लंड	११३
आत्मघातकी निवड	११८
ध्येय	१२३
संस्कृति – सर्वांचीच गरज	१३०
तुम्हीं आमच्यावर लादतां ती संस्कृति	१३३
फौजदारी खटला	१४५
संसर्ग	१५०
पत्रं	१५३
निर्जंतुकीकरण	१५७

माझं काम पोस्टमनचं!

बार्बियाना हें कांहीं एखाद्या शाळेचं किंवा गांवाचं नांव नाही. तुस्कानीमधल्या म्युगेल्लो विभागांतल्या डोंगराळ भागांत राहणाऱ्या शेतकऱ्यांच्या वीसेक घरांची ही वसाहत. इथं सबंध खोऱ्यावर नजर ठेवून एका टेकडीवर उभं आहे १४ व्या शतकांतलं एक छोटंसं सुंदर चर्च. व्हिच्चिओहून वळणं घेतघेत एक पायवाट बारबियानाला येऊन पोचते.

इथल्या निसर्गाचं एक कठोर, रुक्ष सौंदर्य आहे. जंगलं, खडकाळ कडे आणि मधूनच विखुरलेलीं शेतं नि वाड्या.

डॉन लोरेंझो मिलानी हे बारबियानाच्या शाळेचे संस्थापक. १९५४ मधें ते इथल्या चर्चमधें आले. त्याच्या आधीं फ्लोरेन्समधल्या कालिंझानो गांवीं ते होते. तिथं त्यांनीं कामगारांसाठी रात्रीची शाळा सुरू केली होती.

बारबियानांतल्या विखुरलेल्या शेतांवरच्या मुलांची दुरवस्था त्यांच्या लग्नेच लक्षांत आली. बहुतेकांनीं परीक्षेंत नापास होऊन शाळा सोडून दिलेली होती. तिथल्या शिकवायच्या पद्धतीमुळं त्यांच्या सगळ्या उत्साहावर पाणी पडलं होतं. फादरनीं आठ-दहा मुलं गोळा केलीं. सगळीं दहा-बारा वर्षांचीं. त्यांच्याकरतां दिवसाच्या आठ तासांचं एक भरगच्च वेळापत्रक बनवलं. आठवड्यांतून दिली तर एक सुट्टी फक्त - नाहीतर सातही दिवस शाळाच.

होतां होतां दहाचीं वीस मुलं झालीं. मोठ्या मुलांचा बराचसा वेळ लहानांना शिकवण्यांत किंवा झालेल्या अभ्यासाची उजळणी

करून घेण्यांत जायचा. आपल्या आयुष्याशीं निगडित असलेले प्रश्न समजून घेऊन त्यांचा अभ्यास करण्याकरतां लागेल तितका वेळ सगळेच द्यायचे आणि अशाच तऱ्हेनं शाळेंतल्या आठ मुलांनीं हें 'पत्र' लिहून काढलं. एक वर्षभर खपून.

१९६७ च्या उन्हाळ्यांत डॉन लोरेंझो मिलानी वारले आणि त्यांच्याबरोबर बार्बियानाची शाळाही - आणि तरीसुद्धां अजून ती जिवंत आहे. सगळ्यांना एकत्र ठेवणारी शक्ति नाहीशी झाल्यावर बऱ्याच शेतकऱ्यांनीं अटळ असल्यासारखी खोऱ्याची वाट धरलीं किंवा फ्लोरेन्सची. पण त्यांच्या मुलांमधला मैत्रीचा धागा अतूटच राहिला आणि चर्चबद्दलची ओढदेखील. हीं सगळीं मुलं कांही-ना-कांही करताहेत. कुणी कामगार संघटनेंत, कुणी फॅक्टरींत, कुणी कारागीर झालेत. कांहींजण शिक्षक होण्याकरतां पुढं शिकताहेत. कैकदां रविवारीं सगळेजण जुन्या शाळेंत जमतात. बोलतात. अनेक गोष्टींवर चर्चा होते.

मूळ इटालियन पुस्तकाचं इंग्रजींत भाषांतर करणाऱ्यांपैकीं एकानं १९६८च्या उन्हाळ्यांत बार्बियानाला भेट दिली. फ्लोरेन्समधल्या अनाथाश्रमांतल्या मुलांचा एक गट तेव्हां तिथं तळ ठोकून होता आणि बार्बियानाच्या शाळेंतलीं एव्हांना सोळा-सतरा वर्षांची झालेलीं मुलं त्यांना शिकवत होतीं. बाहेर ओसरीवर, स्वैपाकघरांत, सगळीकडे डगडगत्या टेबलांभोंवतीं वेगवेगळ्या वयाचीं मुलं कामांत गढून गेलीं होतीं. त्या हिंवाळ्यांत बार्बियानाची शाळा अधिकृतपणें कालिंझानोला हलली. तिथं बार्बियानाच्या माजी विद्यार्थ्यांनीं, मिलानींच्या मित्रमंडळींनीं नि रात्रशाळेंच्या विद्यार्थ्यांनीं मिळून रीतसर एक 'दोपोस्कुओला' उघडली आहे. लहान मुलं नि प्रौढ माणसं - दोघांच्याहीसाठीं. ही शाळा म्हणजे फक्त एक प्रशस्त खोली आहे - एक फळा, थोडे खडू,

थोडींशीं पुस्तकं आणि बरेचसे स्वयंसेवक शिक्षक. पण तिथल्या हवेंतसुद्धां बार्बियानामधलाच उत्साह भरून आहे - एक भवितव्य इथं घडवलं जात आहे.

इटालींत प्राथमिकचीं पांच वर्षं नि माध्यमिकचीं तीन वर्षं सक्तीचीं आहेत. १४ व्या वर्षानंतर पुढं शिकायचं असलेल्या मुलांना वेगवेगळ्या अभ्यासक्रमांतून हवी ती निवड करतां येते. जशी आपल्याकडेही प्राथमिकचीं चार वर्षं सक्तीचं नि मोफत शिक्षण दिलं जावं असं घटनेंत नमूद आहे. ग्रामपंचायती, जिल्हा परिषदा, नगरपालिका यांच्यामार्फत शाळा चालवून तें दिलं जातं.

तिथं रोजचीं शाळा फक्त १२।। किंवा १।। पर्यंतच चालते. म्हणूनच शाळा सुटल्यानंतरचा वेळ अभ्यास न समजलेल्या मुलांकरतां कसा उपयोगांत आणतां येईल यावर या पुस्तकांत जास्त भर दिला आहे. अभ्यासाला जोड म्हणून खाजगी शिकवण्या ठेवणं फक्त सुस्थितींतल्या पालकांनाच परवडणारं आहे. गरीब घरांतल्या मुलांचा हा वेळ बहुतेक वायांच जातो. मदतीची खरीखुरी गरज असलेल्यांनाच असं वाऱ्यावर सोडून दिलं जातं.

इटालियन शाळांतून मार्क देण्याची पद्धत अगदीं कडक नि दहशत बसवणारी आहे. जास्तींत जास्त मार्क दहा. पैकीं सहाला पास. सगळ्यांची एकत्रित परीक्षा प्राथमिकच्या पांचव्या वर्षाअखेर, माध्यमिकच्या तिसऱ्या वर्षाच्या शेवटीं, आणि उच्च माध्यमिकच्या शेवटच्या वर्षीं. नापास झालेल्या मुलांना सप्टेंबरमधें परत परीक्षा देतां येते. जशी आपल्याकडे ऑक्टोबरमधें होते.

खेड्यांत राहणाऱ्या या गरीब विद्यार्थ्यांनीं शिक्षिकेला लिहिलेल्या या पत्रानं असंख्य वाचकांच्या हृदयाचा ठाव घेतला.

इटालींत आणि इतर देशांतही त्याचं फार नांव झालं. अर्थातच पुस्तकाला लोकप्रियता लाभली ती निःसंशय त्याच्या आशयामुळं, सामाजिक नि शैक्षणिक क्षेत्रांतल्या नाजूक वर्मावर नेमकं बोट ठेवल्यामुळं. इटालींत मध्यमवर्गाकरतां म्हणून चालवल्या जाणाऱ्या शाळांमधें बदल झाला पाहिजे अशी तीव्र भावना फार मोठ्या समाजांत आहे ह्याचं प्रत्यंतर गेल्या कांहीं वर्षांतल्या विद्यार्थ्यांच्या आंदोलनांमुळं आलंच आहे.

पण मूळ इटालियन पुस्तकानं लक्ष वेधून घेतलं तें त्याच्या आगळ्या शैलीमुळंही. विशेषणांनीं खच्चून भरलेली, लांबलचक वाक्यांची नि अलंकारप्रचुर शब्दांनीं लगडलेली भाषाच वाचायची संवय झालेल्या इटालियन वाचकांना हें पुस्तक साधंसुधं, रोखठोक नि टवटवीत वाटलं. मुलांच्याच भाषेंत सांगायचं तर ही शैली 'लेखनकलेचे साधेसुधे पण समर्पक सनातन नियम' पाळून बनलेली आहे. लेखनाचे हे नियमसुद्धां त्यांनीं अगदीं आटोपशीरपणें पान २६ वर नमूद केले आहेत :

सांगण्यासारखं महत्त्वाचं कांहीं असायला हवं. तें सर्वांना किंवा निदान अनेकांना उपयोगीं वाटेल असं हवं. तुम्हीं कुणासाठीं लिहितां आहांत तें लक्षांत घ्या. त्यासाठीं जें उपयोगीं असेल तें सारं जमा करा. विषयाचा उलगडा करण्यासाठीं तर्कशुद्ध अशी पद्धत निवडा. प्रत्येक निरुपयोगी शब्द काढून टाका. रोजच्या बोलण्यांत वापरला न जाणारा प्रत्येक शब्द टाळा. वेळेचं बंधन कधींही घालून घेऊं नका. मी आणि शाळेंतले माझे मित्र हें पत्र या पद्धतीनंच लिहित आहोंत आणि मी शिक्षक झाल्यावर माझे विद्यार्थी पण याच पद्धतीनं लिहितील अशी आशा मी बाळगून आहे.

सान्या भाषा-देशांच्या सीमा ओलांडून होणारं या पत्राचं आवाहन फार समर्थ आहे. रोखठोक, स्पष्ट तरी साधी, सुंदर, अनलंकृत अशी याची भाषाही भिडणारी आहे.

ह्यांतला 'मी' हा विशीच्या आंतल्या आठजणांचा मिळून बनलेला आहे आणि पुस्तकभर कायम येणारं 'तुम्हीं' हें संबोधन म्हणजे त्यांना शाळेंत भेटलेल्या बाई!

हे सारे लेखक आहेत तुस्कानीच्या शेतकरी कुटुंबातले. पण त्यांनी बोलका केलेला अनुभव कांहीं त्यांच्या डोंगराळ परिसरापुरताच मर्यादित नाही. मीं हें पत्र वाचायला घेतलं आणि वाचतां वाचतां वांटायला लागलं - शेंकडो-हजारों मैल दूर राहाणाऱ्या परकी भाषा बोलणाऱ्या, वेगळ्या संस्कृतीत-वातावरणांत वाढणाऱ्या कुणा अनोळखी मुलांचं हें मनोगत नाही. हें तर आपलंच आहे. यांतले प्रश्न, यांतल्या अडचणी, यांतल्या व्यथा आपल्या इथल्याच आहेत. आपल्याच मुलांचं मनोगत जणू बोलकं होत आहे.

हें पुस्तक 'सगळ्यांना उपयोगी पडावं' म्हणूनच लिहिलेलं आहे, असं ह्या मुलांचंच म्हणणं आहे.

सध्यांच्या शिक्षणपद्धतीचा धक्कार करतांना ह्या मुलांनी इटालियन शिक्षणपद्धतीबद्दल पद्धतशीर संशोधन करून आंकडेवारीचं पाठबळ मिळवलेलं आहे. हा केवळ भावनेचा उद्रेक नाही, हें त्यांना दाखवायचं होतं. आपले निष्कर्ष अचूक असायला हवेत असा त्यांचा आग्रह होता. त्यासाठी पडेल ती मेहनत करायची त्यांची तयारी होती आणि डॉन मिलानीचं मार्गदर्शन तर होतंच होतं.

हे परिशिष्टवजा असलेले आंकडेवारीचे तक्ते इथं दिलेलं नाहीत. कारण त्यांत आहे इटलींतल्या शाळांची आंकडेवारी.

मूळ पुस्तकांतला आशय समजून घ्यायला तिची तशी गरज नाही. पण नापास होऊन शिक्षण अपुरंच ठेवून शाळा सोडून जाणारीं मुलं आपल्याकडे महाराष्ट्रांतसुद्धां ७० टक्के आहेत म्हणजे पहा आणि हें केवळ अभ्यास न झोंपल्यामुळंच होतं असं नाही.

या पत्राचं आणखी एक वेगळेपण म्हणजे शिक्षणाकडे पाहण्याचा मुलांचा दृष्टिकोन. शिक्षणाबद्दल तज्ज्ञ, विचारवंत यांचीच मतं आपण एरवीं वाचत असतो. पण हें शिक्षण ज्यांना द्यायचं त्यांची गरज, अपेक्षा अनेकदां लक्षांतच घेतली जात नाही. कोंवळ्या वयांतल्या कडू अनुभवांच्या चटक्यांनीं आलेलं डोळस शहाणपण या पत्रांतून दिसतं. स्वाभाविकच हें कधीं कडू रूपही घेतं आणि त्यांतून शिक्षणपद्धतीवर कोरडे ओढले जातात. पण हें सारं आपल्याला अंतर्मुखच करतं, विचार करायला लावतं. समान पातळीवरला माणूस म्हणून जगण्याची संधी शिक्षणानं मिळावी ही या मुलांची मूलभूत महत्त्वाची मागणी या साऱ्या पत्राला एक गद्यकाव्याचं रूप देते.

Letter to a Teacher या मूळ पुस्तकाच्या इंग्रजी भाषांतराची माझी ओळख झाली ती डॉ. कुमूद मेहता यांच्यामुळं. मराठी वाचकांसमोर हें यायला हवं या विचारांतून त्याचं भाषांतरही मी करावं असा त्यांचा आग्रह आणि तें पुरं होईतों सतत त्याचा पाठपुरावाही त्यांनीं केला. त्याचं दृश्य रूप म्हणजे हें पुस्तक.

मूळ इटालियन पुस्तकाच्या आठजण लेखकांनीं अनुवादाला परवानगी मोठ्या आनंदानं देऊन टाकली. वरतून परत असा उत्साह दिला कीं जिथंजिथं म्हणून मुलं अशीं शाळेबाहेर हांकललीं जातात त्या प्रत्येकच देशांत हें पुस्तक पोंचलं पाहिजे

असं आमचं म्हणणं आहे. ह्या पुस्तकांत जें कांहीं चांगलं आहे तें त्यांचंच. उणिवांची जबाबदारी मात्र माझीच.

आंतरराष्ट्रीय बालक वर्षाच्या निमित्तानं एकूणच शिक्षणाबद्दलचं हें मुलांचं मत सगळ्यांच्यापर्यंत पोचवतां आलं ह्याचं मोठं समाधान वाटतं. माझं काम आपलं पोस्टमनचं आहे.

सुधा कुलकर्णी